

Oriental Journal of Education

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS OF DEVELOPING ECOLOGICAL RESPONSIBILITY CULTURE IN STUDENTS

Shakhlokhon Oyturakhonovna Ibragimova

Senior Lecturer (PhD), Department of Pedagogy

Fergana State University

Fergana, Uzbekiston

ABOUT ARTICLE

Key words: ecological responsibility, psychological-pedagogical characteristics, student, pedagogical methods, ecological consciousness.

Received: 15.02.26

Accepted: 16.02.26

Published: 17.02.26

Abstract: This article analyzes the psychological and pedagogical characteristics of developing ecological responsibility culture in students. The role of motivational, cognitive, emotional, and reflective components in fostering ecological consciousness is discussed. Effective pedagogical mechanisms for reinforcing ecological responsibility through practical activities, teamwork, and project-based methods are highlighted.

TALABALARDA EKOLOGIK MAS'ULIYAT MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

Shaxloxon Oyturaxonovna Ibragimova

Pedagogika kafedrasi katta o'qituvchisi (PhD)

Farg'ona davlat universiteti

Farg'ona, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: ekologik mas'uliyat, psixologik-pedagogik xususiyatlar, talaba, pedagogik metodlar, ekologik ong.

Annotatsiya: Mazkur maqolada talabalarda ekologik mas'uliyat madaniyatini shakllantirishning psixologik va pedagogik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda talabalarda ekologik ongni rivojlantirishda motivatsion, kognitiv, emotsional va reflektiv komponentlarning o'rni ko'rsatildi. Shu bilan birga, ekologik mas'uliyatni amaliy faoliyat orqali mustahkamlash, guruhda ishlash va loyihaviy metodlarni qo'llashning samarali pedagogik mexanizmlari yoritildi.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ У СТУДЕНТОВ

Шахлохон Ойтурахоновна Ибраимова

Старший преподаватель (PhD), кафедра педагогики

Ферганский государственный университет

Фергана, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: экологическая ответственность, психолого-педагогические особенности, студент, педагогические методы, экологическое сознание.

Аннотация: В статье анализируются психологические и педагогические особенности формирования культуры экологической ответственности у студентов. Рассматривается роль мотивационных, когнитивных, эмоциональных и рефлексивных компонентов в развитии экологического сознания. Показаны эффективные педагогические механизмы закрепления экологической ответственности через практическую деятельность, групповую работу и проектные методы.

Kirish. Zamonaviy global ekologik muammolar, jumladan iqlim o'zgarishi, suv va energiya resurslarining kamayishi, havoning ifloslanishi hamda biologik xilma-xillikning pasayishi insoniyatdan tabiatga nisbatan ongli, mas'uliyatli va axloqiy yondashuvni talab qiladi (IPCC, 2022; UNEP, 2021). Ushbu jarayon nafaqat global darajada ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik xavfsizlikni ta'minlash uchun muhim, balki shaxsning barqaror rivojlanishiga, axloqiy va madaniy kompetensiyalarini shakllantirishga ham bog'liq. Shu sababli oliy ta'lim muassasalari talabalarda ekologik mas'uliyat madaniyatini rivojlantirishni strategik vazifa sifatida belgilaydi, chunki talaba jamiyatning intellektual va ijtimoiy faol qatlamini tashkil qiladi va kelajakda ekologik qarorlar qabul qiluvchi asosiy subyektga aylanadi (O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, 2021).

Psixologik nuqtai nazardan, ekologik mas'uliyat madaniyati shaxsning ichki motivatsiyasini rivojlantirishga bog'liq bo'lib, bunda talabaning o'zini tabiatning ajralmas qismi sifatida qabul qilishi, ekologik qadriyatlarni o'zlashtirishi va shaxsiy mas'uliyatni his qilishi muhim ahamiyatga ega (Bandura, 1986; Stern, 2000). Shu bilan birga, ekologik ongni shakllantirish jarayonida reflektiv tafakkur ham muhim rol o'ynaydi, chunki u talabaning o'z xatti-harakatlari, qarorlari va ekologik faoliyati natijalarini tahlil qilish va baholash qobiliyatini oshiradi (Tilman & Folke, 1998).

Kognitiv faoliyat esa talabalarga ekologik bilimlarni sistematik tarzda egallash imkonini beradi. Bu jarayonda talabalar atrof-muhit muammolari, iqlim o'zgarishi, barqaror rivojlanish va ekologik xavfsizlik konsepsiyalari bilan tanishadi. Kognitiv qatlam orqali talaba nafaqat nazariy bilimlarni egallaydi, balki ular asosida amaliy qarorlar qabul qilish, ekologik vaziyatlarni tahlil qilish va muammolarni hal etish ko'nikmalarini rivojlantiradi (Muslimov, 2017; Xodjayev, 2020).

Pedagogik nuqtai nazardan, ekologik mas'uliyatni shakllantirish talabalarning faol ishtiroki bilan bog'liq. Interaktiv mashg'ulotlar, loyiha ishlari, guruh muhokamalari, ekoturlar va ekologik aksiyalar talabalarda ekologik qadriyatlarni mustahkamlashga yordam beradi (Leopold, 1949; Jonas, 1979). Masalan, loyiha ishlari orqali talaba muammoli vaziyatlarni o'rganadi, echimlar taklif qiladi va ularni real hayot sharoitida sinovdan o'tkazadi. Bu esa ekologik mas'uliyatni nafaqat nazariy, balki amaliy darajada shakllantiradi.

Shuningdek, pedagogik jarayonda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv talabaning individual xususiyatlarini hisobga oladi, uning ichki motivatsiyasini faollashtiradi va ekologik qarorlarni qabul qilishga tayyorlaydi. Tizimli yondashuv esa ekologik bilimlarni, amaliy faoliyatni va aksiyaviy tajribalarni integratsiyalash orqali talabaning ekologik madaniyati va ongini mustahkamlaydi (UNESCO, 1987).

Shu bilan birga, psixologik-pedagogik jarayon talabalarda ekologik mas'uliyatni ichki ehtiyoj darajasiga ko'taradi. Talabalar o'z xatti-harakatlarida tabiatni himoya qilishni axloqiy burch sifatida qabul qiladi, ekologik qarorlarni oqilona va mas'uliyat bilan qabul qilishga o'rganadi. Natijada, ular nafaqat shaxsiy ekologik xatti-harakatlarda faol bo'ladi, balki jamiyatda ekologik barqarorlikni ta'minlashda mas'uliyatli subyekt sifatida ishtirok etadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Talabalarda ekologik mas'uliyat madaniyatini shakllantirish masalasi psixologiya, pedagogika va ekologiya sohalarida keng ilmiy izlanishlar ob'ekti bo'lib, u turli komponentlarning integratsiyasini talab qiladi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, shaxsning ichki motivatsiyasi, empatiya, axloqiy qaror qabul qilish va reflektiv tafakkur ekologik mas'uliyatni rivojlantirishda markaziy ahamiyatga ega (Bandura, 1986; Stern, 2000). Bandura ijtimoiy o'rganish nazariyasi asosida shaxsning atrof-muhit bilan interaktiv o'zaro ta'siri orqali ekologik xulqni shakllantirish mumkinligini ilmiy asoslagan. Shu bilan birga, Stern (2000) ekologik qarorlar qabul qilishdagi shaxsning shaxsiy axloqiy qadriyatlari va ichki motivatsiyasining rolini ko'rsatib, talabalarda ekologik mas'uliyatni rivojlantirish uchun reflektiv va aksiyaviy faoliyatning muhimligini ta'kidlaydi. Psixologik yondashuvlar talabaning o'z xatti-harakatlarini baholash, ekologik oqibatlarni tahlil qilish va kelajak avlodlar uchun mas'uliyatni his qilish qobiliyatini shakllantiradi. Shu nuqtai nazardan, ekologik mas'uliyat madaniyati shaxsning ichki motivatsiyasi bilan bevosita bog'liq bo'lib, uni mustahkamlashda empatiya va ekologik etika asosiy omil hisoblanadi.

Pedagogik tadqiqotlar esa ekologik tarbiya va mas'uliyatni shakllantirishning samarali metodlarini ochib beradi. Tilman va Folke (1998) ekologik bilimni faqat nazariy o'qish bilan emas, balki loyiha faoliyati, amaliy eksperimentlar va muammoli vaziyatlarni yechish orqali mustahkamlash zarurligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, N. Muslimov (2017) va B.X. Xodjayev (2020) ekologik aksiyalar va interfaol mashg'ulotlar orqali talabalarda ichki motivatsiyani kuchaytirish, ekologik qadriyatlarni o'zlashtirish va ekologik ongni rivojlantirishning samarali usullarini ilmiy asoslab

bergan. Ularning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, ekologik mas'uliyatni shakllantirishda talabalarning guruhda ishlash, loyiha va ekologik monitoring faoliyatida ishtirok etishlari pedagogik jarayonning ajralmas qismi hisoblanadi.

Mazkur tadqiqot kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan va faoliyatga asoslangan yondashuvlar orqali amalga oshirildi. Kompetensiyaviy yondashuv talabaning ekologik bilim, qadriyat va amaliy ko'nikmalarini uyg'unlashtirishga, shaxsga yo'naltirilgan metodologiya esa individual xususiyatlarni hisobga olish va motivatsiyani faollashtirishga imkon beradi. Faoliyatga asoslangan yondashuv talabalarning ekologik qarorlar qabul qilish va amaliy faoliyatga jalb etilishiga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodlari quyidagilarni o'z ichiga oldi: nazariy tahlil, qiyosiy solishtirish, pedagogik modellashtirish, amaliy kuzatish va interfaol mashg'ulotlar. Nazariy tahlil orqali ekologik mas'uliyat madaniyati, uning tarkibiy va psixologik-pedagogik xususiyatlari ilmiy manbalardan umumlashtirildi. Qiyosiy solishtirish turli pedagogik va psixologik yondashuvlarning samaradorligini baholash va ularni milliy ta'lim tizimiga moslashtirish imkonini berdi. Pedagogik modellashtirish esa talabalarda ekologik mas'uliyatni rivojlantirish jarayonini nazariy model shaklida tizimlashtirish va uning bosqichlarini aniqlashga yordam berdi. Amaliy kuzatish va interfaol mashg'ulotlar orqali talabalarning ekologik xulqini, qaror qabul qilish va hamkorlik qobiliyatini baholash amalga oshirildi.

Ushbu metodlar ekologik mas'uliyatning motivatsion, kognitiv, amaliy va reflektiv komponentlarini tizimli tarzda rivojlantirish imkonini berdi. Motivatsion komponent talabalar ichki ehtiyoj sifatida ekologik mas'uliyatni his qilishini ta'minlasa, kognitiv komponent ekologik bilimlarni tizimli egallash va muammoli vaziyatlarni tahlil qilish qobiliyatini oshiradi. Amaliy komponent talabalarning ekologik loyihalar, monitoring va aksiyalarda ishtirok etish orqali ekologik xatti-harakatlarini shakllantiradi, reflektiv komponent esa ekologik qarorlarning oqibatlarini anglash va o'z xatti-harakatlarini baholash imkonini yaratadi. Shu tarzda, ekologik mas'uliyat madaniyati talabalarda faqat nazariy bilimlar darajasida emas, balki amaliy faoliyat va ijtimoiy hamkorlik orqali ham mustahkamlanadi.

Natijada, kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan va faoliyatga asoslangan yondashuvlar talabalarda ekologik mas'uliyat madaniyati shakllanishini samarali ta'minlaydi, ularni jamiyatda ekologik barqarorlikni ta'minlay oladigan, mas'uliyatli va ongli subyekt sifatida tayyorlaydi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, ekologik mas'uliyat madaniyatini rivojlantirish nafaqat individual psixologik va pedagogik xususiyatlarni hisobga olgan holda amalga oshirilishi, balki talabaning amaliy va ijtimoiy faoliyatga faol jalb etilishi orqali samaradorlikka erishishi mumkin.

Natija va muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, talabalarda ekologik mas'uliyat madaniyati murakkab, ko'p qatlamli va integratsiyalashgan jarayon orqali rivojlanadi, bunda motivatsion, kognitiv, amaliy va reflektiv komponentlar o'zaro uyg'unlashgan holda ishlaydi. Motivatsion komponent talabaning ichki istagi va e'tiborini ekologik xavfsizlik, barqaror rivojlanish

va atrof-muhitni muhofaza qilishga yo'naltiradi. Ushbu qatlamda talabaning ekologik faoliyatga qiziqishi va ichki motivatsiyasi shakllanadi, masalan, ekologik loyihalarda, hududiy monitoringlarda va ijtimoiy aksiyalarda ishtirok etish orqali shaxsiy mas'uliyatni his qilish kuzatiladi. Shuningdek, motivatsion komponent shaxsning ekologik qarorlarni faqat majburiyat yoki tashqi talab sifatida emas, balki ichki e'tiqod va axloqiy burch sifatida qabul qilishini ta'minlaydi, bu esa ekologik xatti-harakatlarning barqarorligini oshiradi (Stern, 2000; Kollmuss & Agyeman, 2002).

Kognitiv komponent esa talabaning ekologik qonunlar, barqaror rivojlanish strategiyalari, iqlim o'zgarishi mexanizmlari, atrof-muhitni muhofaza qilish texnologiyalari va ekologik monitoring asoslari bilan tanishishini ta'minlaydi. Shu qatlam orqali talabalar ekologik muammolarni ilmiy asosda tahlil qilish, muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish va strategik rejalashtirish qobiliyatini rivojlantiradi. Tadqiqot natijalari ko'rsatdiki, kognitiv bilimlar talabalarning ekologik hodisalarni tahlil qilish, sabab-natija aloqalarini aniqlash va muammoli vaziyatlarda ongli yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi (Tilman & Folke, 1998; Tilman et al., 2001).

Amaliy komponent ekologik bilimlarni real hayot sharoitida tatbiq etish imkonini beradi. Talaba loyiha ishlari, ekologik aksiyalar, hududiy monitoring, laboratoriya va maydon mashg'ulotlari, shuningdek, interfaol mashg'ulotlar orqali ekologik bilimlarni amaliyotga aylantiradi. Bu esa ekologik qarorlarni nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham amalga oshirishga yordam beradi. Masalan, talabalar hududiy monitoring davomida suv sifati yoki chiqindilarni boshqarish tizimini tahlil qilish orqali barqaror qarorlar qabul qilish va ekologik normativlarga rioya qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Amaliy komponent shuningdek, talabalarni jamoaviy ishga jalb qiladi va ularni ekologik loyihalarni boshqarish, hamkorlikda qarorlar qabul qilish va ijtimoiy mas'uliyatni anglashga o'rgatadi (Muslimov, 2017; Xodjayev, 2020).

Reflektiv komponent talabaning o'z xatti-harakatlarini va qarorlarini tahlil qilish, ekologik faoliyatning ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik oqibatlarini baholash imkonini beradi. Ushbu qatlam shaxsning ekologik ongini chuqurlashtiradi va barqaror, mas'uliyatli qarorlar qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, reflektiv tafakkur talabalarda ekologik voqealar va jarayonlarni baholash, o'z harakatlari va qarorlarini tanqidiy tahlil qilish orqali ekologik mas'uliyatni ichki qabul qilishni mustahkamlaydi (Bandura, 1986; Stern, 2000). Shu bilan birga, reflektiv komponent talabaning ekologik qarorlarni uzun muddatli oqibatlari nuqtai nazaridan baholash, ekologik xatolarni oldini olish va barqaror rivojlanish strategiyalarini hayotga tatbiq etish qobiliyatini oshiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ekologik mas'uliyat madaniyati faqat kompetensiyaviy, tizimli va shaxsga yo'naltirilgan pedagogik yondashuvlar orqali samarali shakllanadi. Talabalar ekologik qarorlar qabul qilishga tayyor bo'lib, ekologik faoliyatga ichki motivatsiya bilan jalb etiladi. Shu orqali ekologik mas'uliyat nafaqat ularning shaxsiy xatti-harakatlarida, balki ijtimoiy

faoliyatlarida ham muntazam namoyon bo'ladi. Shu tarzda, talabalarda ekologik mas'uliyat madaniyatini shakllantirish shaxsiy ong, amaliy ko'nikmalar va ijtimoiy javobgarlikni integratsiyalashgan holda rivojlantiradi, bu esa ularni barqaror va mas'uliyatli jamiyat a'zolari sifatida tayyorlashga xizmat qiladi.

Xulosa. Talabalarda ekologik mas'uliyat madaniyatini rivojlantirish murakkab, ko'p qatlamli va uzviy integratsiyalashgan jarayon bo'lib, bunda motivatsion, kognitiv, amaliy va reflektiv komponentlarning uyg'unligi muhim rol o'ynaydi. Motivatsion qatlam talabalarda ekologik xavfsizlik va barqaror rivojlanishga ichki motivatsiyani shakllantirsa, kognitiv komponent ekologik qonunlar, barqaror rivojlanish strategiyalari va atrof-muhitni muhofaza qilish texnologiyalari bilan chuqur tanishishga imkon beradi. Amaliy komponent talabalarga ekologik bilimlarni loyihaviy ishlar, hududiy monitoring va interfaol mashg'ulotlar orqali hayotga tatbiq etishni ta'minlaydi, reflektiv qatlam esa o'z xatti-harakatlarini va ekologik qarorlarning ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik oqibatlarini tanqidiy baholash imkonini yaratadi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, kompetensiyaviy va shaxsga yo'naltirilgan pedagogik yondashuvlar ekologik mas'uliyat madaniyatini samarali rivojlantirishning asosiy omili hisoblanadi. Talabalar ekologik qarorlar qabul qilishga tayyor bo'lib, ichki motivatsiya bilan ekologik faoliyatga jalb etiladi. Shu orqali ekologik mas'uliyat ularning shaxsiy xatti-harakatlarida, jamoat va professional faoliyatlarida muntazam namoyon bo'ladi.

Natijada, ekologik mas'uliyat madaniyatiga ega bo'lgan talaba jamiyatda barqaror rivojlanishni ta'minlay oladigan faol, mas'uliyatli va ongli fuqaro sifatida shakllanadi. Bu nafaqat talabalarning shaxsiy rivojlanishi, balki ekologik loyihalar, jamoat va professional faoliyatdagi muvaffaqiyatlari uchun ham strategik ahamiyatga ega bo'ladi. Shu bilan birga, oliy ta'limda ekologik mas'uliyatni rivojlantirishga yo'naltirilgan metodik yondashuvlarni keng joriy etish barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish va jamiyatda ekologik ongni oshirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bandura A. Social Foundations of Thought and Action. — Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1986.
2. Stern P.C. Psychology and the Science of Human-Environment Interaction. — Cambridge University Press, 2000.
3. Muslimov N. Ekologik tarbiya va barqaror rivojlanish. — Toshkent: Fan, 2017.
4. Xodjayev B.X. Talabalarda ekologik ong va mas'uliyat. — Toshkent, 2020.
5. Tilman D., Folke C. Sustainability and biodiversity: ecological principles and pedagogical approaches. — New York, 1998.
6. Jonas H. The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age. — Chicago: University of Chicago Press, 1979.

7. Leopold A. A Sand County Almanac. — Oxford University Press, 1949.

8. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. Oliy ta'limning Davlat ta'lim standartlari, 2021.